

Н. В. НИКУЛІНА
(Харків, Україна)

НОМЕН ЯК ОБ'ЄКТ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

Ідеться про номен як різновид спеціальної лексичної одиниці термінологічної системи, зокрема про проблему виокремлення номенів із загального масиву термінологічної лексики і надання їм певного статусу в дослідженнях представників східнослов'янського термінознавства.

Ключові слова: номен, номенклатура, термін, термінознавство.

Сучасне термінознавство як окремішня галузь мовознавчої науки, що опікується теоретичними засадами і прикладними проблемами функціонування спеціальних лексичних одиниць, офіційно датується 1930 р. і пов'язане з міжнародними термінологічними дослідженнями й діяльністю основоположника термінознавства, фундатора Технічного комітету з термінології, відомого австрійського інженера О. Вюстера [1], який уперше порушив проблему нормативності й відповідності спеціальної лексичної одиниці потребам електротехнічної галузі. Розроблення методології термінологічних досліджень і формат робіт із упорядкування термінологічної лексики особливо були на часі, тому що стрімка індустріалізація вимагала від лінгвістичної спільноти виконання основного свого призначення – вироблення нормативних форм та впорядкування термінологічної лексики для потреб науки й техніки.

Надалі до термінознавчих досліджень долучилося чимало країн світу, що уможливило створення національних термінологічних осередків і шкіл, зокрема таких: термінологічна школа Великобританії (Дж. Драскау, Х. Сейджер, П. Томас); австрійсько-німецька термінологічна школа (Р. Глезер, І. Дальберг, К.-Д. Шміц); празький лінгвістичний гурток (Я. Горецькі, Л. Дрозд, Р. Коцоурек); термінологи Польщі (С. Гайда, Е. Лукшин, З. Стоберські).

Вагомий внесок у розбудову одного з найвідоміших у світі осередків термінологічної роботи, радянської школи термінознавства, здійснено плеядою відомих науковців, які належали до національних шкіл і діяли в союзних республіках СРСР: російська школа (П. В. Веселов, О. С. Герд, Г. О. Винокур, С. В. Гриньов, Е. К. Дрезен, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, А. К. Рейцак, О. О. Реформатський, О. В. Суперанська, О. Д. Хаютін, А. Я. Шайкевич, С. Д. Шелов та ін.); українська школа (Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, А. В. Крижанівська, В. М. Овчаренко, Т. І. Панько, Л. О. Симоненко, Е. Ф. Скороходько, Ф. А. Циткіна та ін.); білоруська школа (Л. А. Антонюк, К. К. Кропива, Я. Колас (К. М. Міцкевич), С. М. Некрашевич та ін.); латвійська школа (І. Р. Лазовскіс, В. П. Скуїня та ін.); азербайджанська школа (М. Ш. Гасимов, А. А. Оруджев та ін.); литовська школа (С. С. Кейніс) [2].

Знаменно, що започаткували термінознавчі дослідження представники від технічної інтелігенції, інженери за фахом (О. Вюстер, Е. К. Дрезен,

Д. С. Лотте). Сьогодні в українському термінознавстві ці традиції продовжено: фізик В. С. Моргунюк є автором “Словотворчої таблиці множення”, за допомогою якої навіть термінолог-початківець може утворити назви науково-технічних понять, не порушуючи законів деривації української мови; інженери-електротехніки В. С. Перхач та Б. Ф. Іванків розробили загальну таблицю всіх можливих форм мовних описових конструкцій, що містить класифікацію засобів наукової мови щодо вираження понять стану чи дії і може стати зручним інструментом для дослідницької термінологічної роботи [5].

Метою нашої статті є потреба систематизувати погляди науковців сучасності на номен як різновид спеціальної лексичної одиниці термінологічної системи, зіставити погляди представників східнослов'янського термінознавства, зокрема на проблему виокремлення номенів із загального масиву термінологічної лексики й надання їм певного статусу. Порушене питання стане в нагоді для подальшого впорядкування банку одиниць галузевих номенклатур, оскільки кількість номенів неконтрольовано зростає і значно перевищує кількість термінів, що ускладнює подальшу їх класифікацію, а також робить хибним уведення цих одиниць до лексикографічних джерел.

Матеріалом статті послужили оглядові і предметно-дискусійні матеріали російських, українських і частково білоруських мовознавців, публікації численних спеціалізованих наукових конференцій останнього десятиліття, в яких ішлося про номен (номенклатурну назву, номенклатурний знак, номенклатурну одиницю, номенклатурне найменування) як складник інформативного поля певної предметної галузі.

У межах східнослов'янських термінознавчих студій на особливу увагу заслуговує посібник С. Д. Шелова і В. М. Лейчика “Номенклатурні найменування як клас науково-технічної лексики: склад і функції” (2007), який наразі можна вважати єдиною фаховою науковою розвідкою, що максимально охоплює теоретичний аспект і проблематику статусності номена, його місце і належність метамові науки й техніки. Основна мета посібника, як зазначають автори, полягає в тому, щоб “окреслити основні, найпоширеніші міркування щодо номенклатурних найменувань, номенклатури, і з'ясувати спільне та відмінне між ними” [9, с. 3]. У виданні також узагальнено погляди учених щодо номена, а також наведено дискусійний фактологічний мовний матеріал. Через певну неузгодженість і неоднотайність думок мовознавців про номен, С. Д. Шелов і В. М. Лейчик у своїй праці не мали на меті дефініювати поняття “номенклатура” і “номенклатурні найменування”, а лише зробили спробу виявити різні критерії виокремлення номенклатурних назв, при цьому найбільш детально описуючи три погляди на номенклатурні найменування, що мають тривалі, ще з радянського мовознавства, науково-дослідницькі традиції.

Значущість зазначеної наукової розвідки полягає в тому, що в ній запропоновано авторське вирішення питання про склад і види номенклатури, що є сукупністю номенклатурних найменувань. Така думка поширюється на сотні тисяч і мільйони різноманітних номенклатурних одиниць, що дозволяє зберегти внутрішню цілісність номенклатури як теоретичного поняття лексикології й термінознавства та запропонувати загальномовні критерії виділення номенклатури як особливого класу спеціальних наймену-

вань. Вироблення єдиної методології і підходу до номенклатурних найменувань в аналізованому посібнику дає змогу встановити статус і місце номенклатури в системі спеціальної науково-технічної лексики.

Не теоретичний, а прикладний аспект побутування номенклатурних одиниць у соціумі розглядає М. В. Садохова в дисертаційному дослідженні “Номенклатурні назви у сучасній російській мові” (2011) [8], виконаному на суміжжі таких напрямів сучасного мовознавства, як функціонально-когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, лінгвокультурологія. Авторка зазначає, що такий підхід дає можливість розглянути унікальні за своєю природою і функціонуванням номенклатурні одиниці як знаки російської культури, розкрити їх культурологічний потенціал. У перебігу виконання поставлених у дисертаційному дослідженні завдань, авторка робить такі висновки: 1) культурологічний потенціал номенклатурних назв як лексичних одиниць, що позначають реалії російської культури й актуалізуються у свідомості носія російської мови, не викликає сумнівів; 2) номенклатурним назвам сучасної російської мови притаманна семантична неоднорідність, що обумовлена наявністю чи відсутністю співвіднесеності назви з денотатом. Подані в роботі різновиди номенклатурних назв указують на залежність виду досліджуваних одиниць (мотивовані / не мотивовані властивостями денотата назви) від наявності відповідних знань у носія мови; 3) словотворча активність номенклатурних назв залежить від частотності вживання мовцями; 4) систематизація способів переходу офіційних номенклатурних назв у неофіційні дозволила виявити тенденції, характерні для неофіційної номінації, зокрема спрощення структури і посилення образності одиниць; 5) підґрунтям культурологічного потенціалу номенклатурних назв у сучасній російській мові визнано фонові знання про реалії, що характеризуються динамікою, яка проявляється у мінливості, стереоскопічності і зміні символічної значущості позначуваної реалії; 6) визначено основні функції номенів у художньому та публіцистичному тексті, серед яких першочерговою є функція характеристики, тобто номенклатурні назви в цих текстах характеризують об'єкт, суб'єкт і середовище проживання. Також, окрім функції характеристики, номенклатурні назви здатні висловлювати ставлення автора чи формувати ставлення читача до події або явища [8, с.132].

У статті “Номенклатура й епоніми: огляд думок” (2010) російського науковця Є. М. Какзанової дискутовано проблему належності термінів-епонімів до номенклатури. Авторка наводить дві діаметрально протилежні думки російських мовознавців на терміни-епоніми: 1) терміни-епоніми належать до номенклатурних найменувань; 2) терміни-епоніми є самостійним об'єктом вивчення ономастики спеціального тексту. На думку авторки статті, номенклатурою є “сукупність найменувань і позначень, що належать до спеціальної галузі знань всередині певної науки, наприклад, Базельська номенклатура анатомічних найменувань кісток, м'язів, сухожиль, внутрішніх органів; Російська гістологічна номенклатура; номенклатура лікарських засобів тощо” [3, с. 23]. За приклад наведено номен *Mora-Therapie* із царини медицини, що з упевненістю, на думку дослідниці, можна віднести до номенклатури, бо зазвичай перед апелятивом *Therapie* уживають власну назву. Причому *Mora* є аббревіатурою, утвореною від прізвищ двох учених – німецького лікаря Ф. Мо-

релля (F. Morell) та інженера Е. Раше (E. Rasche). Тобто, якщо у сполучі є аббревіатура, то є всі передумови належності лексичної одиниці до номенклатури, на кшталт *TU-154*, *AH-24*? Поставлена проблема, як на нашу думку, потребує доказової бази. Надалі Є. М. Какзанова робить висновок, що термінопоніми – це не номенклатура, а самостійне явище, досить поширене й прибутанне науковим текстам будь-яких спеціальностей.

Проблеми розвитку та вдосконалення національної термінології і номенклатури неодноразово висвітлювалися у монографіях і наукових статтях таких учених Білорусі, як Л. А. Антонюк, Г. А. Гвоздович, І. К. Германович, У. В. Люшцік, А. М. Лапковська, А. Я. Міхневіч, П. У. Сцяцко, Г. А. Цихун, П. П. Шуба, В. К. Щербін. Білоруські науковці також розгорнули дискусію щодо спільних та відмінних рис термінологічної і номенклатурної галузевої одиниці. У виданні А. М. Лапковської йдеться про те, що "...терміни й номенклатурні назви співвідносні за ознаками й формальними рисами: поняттєвим змістом, функціями в науковому тексті, способами систематизації, характером словотвірної номінації, набором словотворчих засобів, віднесеністю до штучних мов, кількісними показниками. Безумовно, номену властиві дещо відмінні від терміна ознаки, і значення номенклатурних слів конкретніші й точніші, ніж значення термінів. Проте номенклатурні одиниці можуть розглядатися як особливий тип термінів... [4, с. 30]. Далі авторка констатує основну відмінність: номенклатурні найменування – це назви, які використовують у будь-якій галузі науки, виробництва для позначення об'єктів (на відміну від термінології, до складу якої входять назви абстрактних понять і категорій).

У вітчизняному термінознавстві не можна не згадати наукові розвідки таких відомих українських мовознавців 60–80-х рр., як О. Ф. Пінчук, А. В. Крижанівська, В. М. Овчаренко, А. М. Письмиченко, Н. С. Родзевич, які висловлювали думку про необхідність прийти до спільного знаменника в дискусійних питаннях про основні поняття термінознавства.

Зазначимо, що такі суттєві твердження щодо номена й номенклатури: 1) немає потреби провадити різку межу між термінологією і номенклатурою, тому що матеріали словників показують, що навіть і в тих галузях наук, до яких здебільшого застосовують назву *номенклатура* (фармацевтика, ботаніка), майже немає таких назв, які б у минулому не були пов'язані з конкретними поняттями й не відбивали б їх, а значить, і не можна твердити, що вони мають лише номінативну функцію (Н. С. Родзевич); 2) і загальнолітературні слова, і терміни, і номени мають спільні риси, прикладом яких є родо-видові змістові відношення (А. В. Крижанівська); 3) у багатьох стандартах ігнорують відмінність між термінами і номенклатурними назвами, що призводить не лише до теоретичних непорозумінь, але й до методологічної нечіткості, тому що можливість і потреба стандартизації термінів і номенклатурних назв різна (О. Ф. Пінчук); 4) у формі номена виявляється потреба до вміщення якомога більшого обсягу значення за його мінімальної форми (А. М. Письмиченко) [6, с. 59].

На сучасному етапі розвитку українського термінознавства, зокрема останні кілька років, спостерігаємо посилення інтересу до номенів і галузевих номенклатур. У наукових статтях останнього десятиліття зазначену проб-

лему побіжно розглядали Т. Р. Кияк, Ж. В. Красножан, Т. О. Луковенко, Б. П. Михайлишин, Т. В. Михайлова, О. І. Павлова, С. М. Руденко, О. О. Селіванова, Л. В. Туровська. Проте більшість науковців лише робили оглядові спроби визначити природу номенклатурної одиниці і віднайти її класифікаційні ознаки. В цих наукових розвідках тільки окреслено “тематичне поле” діяльності для виокремлення номена як спеціальної лексеми наукової мови, подано можливу типологію номенів. Авторка цієї статті (Н. В. Нікуліна) також торкалася проблеми виокремлення номенів із лексичного масиву науки і техніки, акцентуючи увагу у своїх наукових студіях передусім на теоретичних засадах формування і функціонування номена і номенклатури [6; 7].

Отже, ми переконані в тому, що дефініювання поняття “номен”, а також спроби розмежувати термін і номен порушувалися в радянському мовознавстві і в сучасних східнослов'янських термінологічних студіях. Важливість дослідження номена як різновиду спеціальної лексичної одиниці термінологічної системи не викликає в жодного науковця сумнівів, проте комплексної й глибокої наукової розвідки, яка б дала однозначні відповіді на всі питання щодо номена й номенклатури, досі немає.

1. *Вюстер О.* Международная стандартизация языка в технике / Пер. О. И. Богомолвой. — Л.; М.: СТАНДАРТГИЗ, 1935. — 302 с.
2. *Гринёв-Гриневиц С. В.* Терминоведение: Учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед. — М.: Издательский центр «Академия», 2008. — 304 с.
3. *Какзанова Е. М.* Номенклатура и эпонимы: обзор мнений // Вестник Московского гос. обл. ун-та. Серия «Лингвистика». — М.: Изд-во МГОУ, 2010. — № 5. — С. 21–25.
4. *Метадычныя рэкамендацыі па курсе «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» / Склад. А. М. Лапкоўская.* — Гродна: ГрДУ, 2001. — 85 с.
5. *Наконечна Г. В.* Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення. — Львів: Кальварія, 1999. — 110 с.
6. *Нікуліна Н. В.* Дискусії щодо терміна “номен” в українському та зарубіжному мовознавстві // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. — 2010. — № 676. — С. 56–61.
7. *Нікуліна Н. В.* Утилітарні вимоги до номена (на матеріалі транспортної термінологічної мегасистеми) // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. — 2012. — № 733. — С. 139–145.
8. *Садохова М. В.* Номенклатурные названия в современном русском языке: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Поморский гос. ун-т имени М. В. Ломоносова. — Северодвинск, 2011. — 160 с.
9. *Шелов С. Д., Лейчик В. М.* Номенклатурные наименования как класс научно-технической лексики: состав и функции: Учеб. пос. — СПб: Изд-во СПб гос. ун-та, 2007. — 64 с.

N. V. Nikulina

NOMEN AS OBJECT OF EASTERN SLAVIC TERMINOLOGY STUDIOS

The article deals with a nomen as the special lexical item of the terminological system, particularly, with the problem of nomens outlining in the general terminological bulk and identifying their status in research by experts of Eastern Slavic terminology.

Key words: nomen, nomenclature, term, terminology science.